

TÜRK KÜLTÜRÜNDE AĞAÇ VE FATİH ALBÜMÜNDEKİ KÂĞIT OYMA AĞAÇLAR

TREE IN TURKISH CULTURE AND PAPER-CARGED TREES IN FATİH ALBUM

Burcu ERYILMAZ*

ÖZ: Kültür; toplumların yarattığı maddi ve manevi değerler bütünüdür. Yaşanılan iklim, coğrafya, sosyal çevre, inanç yapısı gibi değişkenlere göre biçim almış ve uluslara özgü geleneksel kültür değerlerini oluşturmuştur. Kültür içerisinde yoğrulan manevi kültür ürünleri semboller dünyasının alanı içindedir. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan geniş bir coğrafyada kültür ürünlerinde bulunan semboller, toplumlar arasındaki kültürel etkileşimi, din ve görenek gibi toplumsal var oluşun sürecindeki dinamikleri etkilemiştir. Yüzyıllar boyunca birçok kültür, yaşam karşısında birçok duygu ve düşüncelerini çeşitli bitkilere anlamlar yükleyerek sembolleştirmişlerdir. Ağaç da Türkler için önemli bir semboldür. Orta Asya Türklerinde bitki ve ağaç sembolizmi ilk yaradılış efsaneleri ile başlar. Orta Asya Türk mitoloji ve inanışlarında kayın, çam, sedir, elma, ardıç vb. ağaçlar genel olarak kutsal sayılmış, hatta insanın ağaçtan türediğine dek uzanan bir ağaç kültürü gelişmiştir. Kültürümüzün önemli bir bölümünü oluşturan geleneksel Türk süsleme sanatları içinde yer alan bütün alanlarda çeşitli ağaç motiflerini görmek mümkündür. Günümüzde kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel kitap sanatlarımızdan biri olan katı' sanatı; 15. yüzyılda Fatih Albümü ile Türk kültüründeki ağaç kültürünün önemini bizlere göstermektedir. Bu albümde, bu inanç doğrultusunda ince işçilikli ve detaylı bir uygulama ile üstün eserler ortaya konmuştur. Bu albümde bulunan oyma ağaç eserler incelenerek katı' sanatının önemi, ağaç kültürünün Türk kültürüne olan etkisini ve katı' sanatına yansımalarının ortaya konması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Kitap Sanatları, Katı' sanatı, Ağaç Kültü, Fatih Albümü

ABSTRACT: Culture is the whole of material and spiritual values created by societies. It has taken shape according to variables such as climate, geography, social environment, belief structure and formed traditional cultural values specific to nations. Symbols found in cultural products in a wide geography extending from Central Asia to Anatolia have affected the cultural interaction between societies and the dynamics in the process of social existence such as religion and customs. The products of spiritual culture kneaded in culture are in the domain of the world of symbols. The tree is also an important symbol for the Turks. The symbolism of plants and trees in Central Asian Turks begins with the first creation myths. Thus, beech, pine, cedar, apple, juniper etc. In Central Asian Turkish Mythology and beliefs. Trees were generally regarded as sacred, and a cult of trees developed, even extending to the descent of man from trees. It is possible to see various tree motifs in all areas within the traditional Turkish decorative arts, which constitute an important part of our culture. The art of "Kati", one of our traditional book arts, which is about to disappear today, shows us the importance of the tree cult in the 15th century with the Fatih album. In this album, superior works were revealed with a fine

* Dr./Ankara-brcrylmz@hotmail.com (Orcid: 0000-0003-0028-7745)

workmanship and detailed application in line with the tree cult. By examining the carved wooden works in this album, it is aimed to reveal the importance of Turkish paper carving art, the effect of the tree cult on culture and its reflection on art.

Keywords: Traditional arts, Turkish paper carving art, tree cult, Fatih Album.

Giriş

Kültür, toplumların kendilerine özgü yarattıkları ve gelecek nesillere aktardıkları maddi ve manevi unsurlardır. Tarih boyunca güzeli aramış olan Türkler, doğadan ilham alarak her konuda büyük bir özveri ile çeşitli bezeme yolları ve yöntemleri geliştirmişlerdir. Ortaya koydukları sanat eserleri ile kültürel değerlerini oluşturmuşlardır. Geleneksel Türk sanatının kapsadığı dönem ve coğrafya parçası açısından çok geniş bir alana sahip olması, İslamiyet öncesi ve sonrası etkileşim kurdukları devletlerle ortak bir dilin kullanılmasını sağlamıştır. Türkler, tarih boyunca çeşitli inançlarla kendilerini göstermişlerdir. Türk sanatında kullanılan motiflerin kaynağı, Asya'da yaşayan Türk kavimlerine kadar uzanmaktadır. Zira İslamiyet'ten önce Türk kültürü varlığını hissettiren, Türk süsleme sanatları, Türklerin Orta Asya'da varlık gösterdikleri dönemlerle birlikte gelişme göstermiştir (Alp, 2009:22). İslamiyet'in kabulünden sonra, Cahiliye Devrinde, Arap topluluklarında, putlar ile resim bir görülmüş ve birçok hadiste figüratif tasvirlerin günahlar arasında yer aldığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu durumun sonucunda; tasvirsel çalışmalar yerine simgesel ve motif ağırlıklı çalışmalar yaygınlaşmıştır (Uygur vd., 2017:225). Türkler canlı figürlerini uygulamayı bıraktıktan sonra yaratıcı güçlerini özellikle bitkisel süsleme alanlarında ortaya koymuşlardır. İleri derecede soyut bitki motifleri kullanarak, modası geçmeyen sanat ürünleri üretmişlerdir (Arseven, 1984:39; Seçkinöz vd., 1986:216). Türk sanatında kültürel anlamda soyut ve somut tüm betimlemelerle kendilerine özgü semboller oluşturmuşlardır (Çelikbaş, 2018:56). Harf, renk, sayı, bitki ve hayvan gibi birçok mistik sembolü sanatlarında kullanmışlardır (Can ve Gün: 2015:14).

Semboller insanlığın ortak kültür mirasıdır ve manevi hayatın özünü oluşturur (Bilgili, 2018:72). İnsanlığın tek ortak dili olan simgeler aracılığıyla kültürler oluşturulur. Din ve sanat bu imgeler aracılığıyla varlığını korur (Bilgili, 2018: 200-201). Tarihsel süreç içerisinde sembolik anlatımlar; kültürel etkileşim, din, gelenek, görenek, inanış, töreler, doğa verileri, insan psikolojisi gibi birçok etken nedeni ile belirli dönem ve topluluklar içerisinde yaşayan insanlarda benzer nitelikler göstermiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan geniş coğrafyada kültür ürünlerinde bulunan semboller, yalnızca bir süsleme unsuru olmanın ötesinde, kökleri tarih öncesine giden kültürel, sosyal, dini, felsefi ve mitolojik boyutlarıyla bir toplumun yaşantısını belgeler niteliktedir. Sembollerin anlaşılabilmesi için kültürel sürecin çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Sembol bir topluluğun,

toplumsal bir varoluşun ortak özlemi, beklenti ve inançlarının göstergesidir denilebilir (Alp, 2009:1-5).

Dünyadaki en yaygın kùltlerden biri olan ağaç kùltü de insanlık tarihinin en eski dönemlerinden beri kendini gösterir. Türk kùltüründe de önemli bir yere sahip olan, kökleriyle toprağın derinliklerine inen, dallarıyla gökyüzüne uzanan ağaç, dünyanın yaratılması ve insanoğlunun var olmasını içeren efsanelerde en çok kullanılan sembol motiflerdendir (Örnek, 1971:102). Hayat ağacı olarak kabul gören bu kùltürel motif, sürekli gelişen, cennete yükselen hayatın dikey sembolünü oluşturur. Sürekli değişim ve gelişim içinde yaşayan evreni sembolize eder. Tabiatta var olan unsurların bir takım gizli güçleri olduğuna ve bunların birer ruh taşıdıklarına ilişkin inançlar, Türkler arasında yaygındır (Kafesoğlu, 2003:302). Ağaç kùltünün derinliklerinde bu husus aranabilir. Buna göre, tarih boyunca pek çok kùltürde kendine yer bulmuş olan ağaç sembolizminin, Türk kùltürü açısından çok önemli olduğu oldukça açıktır (Turancı ve Özgen, 2018:157).

Geleneksel sanatların içerisinde önemli bir yeri bulunan Türk süsleme sanatları, geniş bir yelpazede Türk kùltürünü yansıtmaktadır. Türk sanatları; mimari, yazma kitap sanatları, süsleme sanatları ile ön plana çıkarken, Türk sanatları içerisinde kitap sanatlarının vazgeçilmez bir yeri bulunmaktadır (Özkeçeci ve Özkeçeci, 2007: 17).

Bu çalışma ile; unutulmaya yüz tutmuş geleneksel kitap sanatlarımızdan katı' sanatı hakkında bilgilerin toparlanıp, bu sanatın tanınmasına yardımcı olmak ve ağaç kùltü ile Fatih Albümü'nde bulunan katı' oyma ağaçlar arasındaki ilişkiyi bulmak bu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Katı' sanatında çeşitlilik gösteren ağaç betimlemelerinin çok sayıda oluşu bu konuyu irdelememizi gerektirir. Bu bağlamda çalışmanın Türk kùltürüne katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Türk Kùltüründe Ağaç

İnsanoğlu var olduğu günden bu yana pek çok varlığı kutsal saymıştır. Bu kutsallardan biri de ağaçtır. Türk kùltüründe hayatın kaynağı olarak kabul edilen ve önemli bir yere sahip olan bu kùltürel motif; evrenin direği, barışın, bereketin, bilimin, hikmetin, kudretin ve sonsuzluğun sembolüdür. Kozmik ağaç, dünya ağacı, kutsal ağaç, altın ağaç, bilgi ağacı, cennet ağacı ve devletin koruyucu gücünü sembolize etmesi ile devlet ağacı olarak da nitelendirilmektedir (Örnek, 1973, 69). Ağaç aynı zamanda devletin kendisi ile olan mitolojik anlatılarda merkezi otoriteyi simgeleyen bir metafordur (Sayılır, 2021: 187).

İnsanoğlu yaşadığı süre boyunca kendisini, çevresini ve yakınlarını koruma içgüdüğü ile doğadan ve zor yaşam koşullarından korunma, aynı zamanda bu şartlardan yararlanma yollarını aramıştır. İlkel insanlarda korunma ve güçlü olma isteği kutsallık ve büyü denilebilecek kavramlar çerçevesinde oluşturulmuştur (Alp, 2009: 21). İslamiyet'i kabul eden Türkler, ağaçla ilgili inançlarını terk etmemişler ve İslami kurallarla bu

inançları kaynaştırıp yeni bir sentez oluşturmuşlardır (Elpe, 2003: 24). Müslüman Türklerin kültürü, göçebe kültürüyle İslam kültürünün ve çeşitli yerleşik kültürlerin bir sentezidir denilebilir (Ayvazoğlu, 2004: 29).

Bütün kültürlerde görülen ve her zaman yeşil, çiçekli, meyve yüklü, meyvesini yiyeni ölümsüz kılan bütün ağaçları bünyesinde barındıran hayat ağacı, eski Türk kültüründe tanrının kutsallığını yani tanrının vahdaniyet sıfatını da sembolize eder (URL-1). Birlik ve teklük üzerine kurulu Türk inanç sisteminde kutsallık atfedilen ağaç yalnız ve tektir (Bilgili, 2018: 28). Tek başına duran ulu ağaç sahibine güç ve refah getiren kutsal bir varlık olarak görülür. Bunu Dede Korkut kitabının her bölümünün sonunda tekrarlanan hayır duasından anlayabiliriz. "Senin ulu ve gölgeli ağacın hiçbir zaman kesilmesin"! Birçok halk inancında da toprağa dikilen kurumuş bir dalın bir mucize sonucunda tekrar yeşermesi konusu ele alınır (Boratav, 2016:30).

Tek tanrılı dinlerin bütün kitaplarında aynı olan yaratılış öyküsünde Adem ile Havva cennette yaşamaktadırlar. Bu bağın merkezinde de bir ağaç bulunmaktadır. Bu ağacı bir yılan korumaktadır. Bağdan her istediğini yeme izni verilen bu çifte, bir tek o ağaçtan meyve yememesi söylenmiştir (Oğuz, 1980:14-15). Bilindiği üzere elma ağaçları tüm dünya anlatılarında yeniden doğuşun da sembolüdür (Bilgili, 2018: 214). Türk kültüründe yaşam kaynağı olarak rol üstlenen ağaç, aynı zamanda merkez sembolizmi ile bağlantılı olarak; devlet, hakimiyet, sülale ve hükümlerlik sembolleridir. Gazne Sultanı Mahmut doğmak üzereyken babası Sebük Tegin, yeni doğan oğlunun büyük bir hükümdar olacağına işaret ederek, bulunduğu otağın ortasındaki ocaktan, çok büyük bir ağaç bittiğini görür (Roux, 2015:25; Bilgili,2018: 11). Ögel 'e göre; Uygur efsanelerinde Uygur hakanlarının ağaçtan türedikleri söylenir (2010:558).

Boratav'ın dediği gibi ağaç yaygın halk inanışlarında canlı bir varlık olarak görülür (2016:32). Türk mitolojik kültüründe özel yer tutan bazı ağaçlar vardır (Kalafat ve Turan 2013:95). Özellikle Türk mitolojik anlatımlarında ve kam ritüellerinde akçam, karaçam, kayın, sedir, meşe, çınar, ıhlamur ve servi ağaçları en çok isimleri geçen ağaç türleridir. Hayat ağacı olarak kabul gören bu motifler Şamanizm kökenlidir. Türk kültür hayatında devletin devamı han ve beylerin soyları çınar ile sembolize edilmiştir (Pervin, 2012:292). Çınar ağacı, geniş yaprakları, heybetli dalları ve ulu görünüşüyle temsil ettiği sembolik anlamı karşılamaktadır. Çınar kadar servi ağacı da Türk kültüründe iz bırakmış kutsal ağaçlardandır. Dikey bir eksende göğe yükselmesi, hep yeşil kalması ile tanrıyı ve ebedi hayatı sembolize eder. Ölümsüzlüğün, hayatın, güzelliğin ve sonsuzluğun sembolü olan ağaçlar farklı kültürlerde farklı türlerle karşımıza çıksa da, nar; cennet, bereket ve birliği temsil ederken, incir; ölümsüzlüğü, bereketi, doğurganlığı, yine Kur'an'da da bahsi geçen ve İslam kültüründe de cennete özgü ağaçlardan sayılan hurma ölümsüzlüğü temsil eder (Oğuz, 1980:31).

Katı' Sanatı

Katı', kâğıt ya da deri üzerine çizilen desenin, bir bıçak yardımı ile oyularak uygun bir zemin üzerine yapıştırılmasıyla meydana getirilen bir kitap süsleme sanatıdır. Bu sanatın oluşturulmasında çeşitli malzemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Katı' sanatının en temel malzemesi bıçaktır. Oymacılıkta eskiden kullanıldığı bilinen "nevregen" mücellitlerin mukavva karton ve deri oymacılığında yararlandıkları aletin adıdır (Fotoğraf 1). Günümüzde ise ince uçlu kesim bıçakları kullanılmaktadır. İlk örneklerine 15. yüzyılın ikinci yarısında Timurlular ve Akkoyunlular döneminde rastlanılan kâğıt oymacılığı, Osmanlı döneminde 16. yüzyıl başlarından sonra gelişme göstermiştir (Ovalıoğlu, 2007:9).

Fotoğraf 1. Nevregen (Mesara, 1998: 51).

Katı' tekniği ile oyulacak kâğıtlar, bitkilerden ve minerallerden elde edilen doğal boyalarla, istenilen renklere ve tonlarda ayrı ayrı boyanarak kurutulur. Kuruyan kâğıtlar mührü ile düzleştirilerek kesime hazır hale getirilir (Fotoğraf 2).

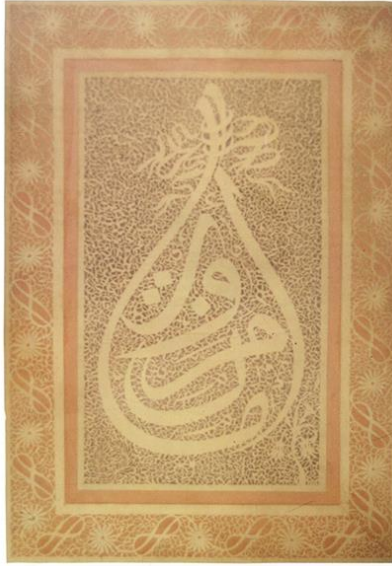
Fotoğraf 2. Kesim için kullanılan kâğıtlar (Eryılmaz, 2022).

Oyma yapılacak kâğıtların orta kalınlıkta olmasına dikkat edilir. Birden fazla deseni bir defada oyabilmek için, bir ahşap yüzey üzerine birkaç kat değişik renkteki kâğıt, hazırlanmış nişasta karışımı ile en alttaki kâğıdın ortası boş kalacak şekilde üst üste yapıştırılır.

Kitap sanatlarımızda yapıştırma beceri ve ustalık isteyen bir işlemdir. Katı' oymalar, buğday nişastasının pişirilmesi yolu ile elde edilen ahârın kullanıma hazır hale gelmesi ile uygulanır. Bu işlem 1 gün önceden yapıлып soğuk ortamda bekletilmelidir. Yapıştırma sırasında son derece titiz davranılmalıdır. Aralarına ahâr sürülerek kat kat yapıştırılan kâğıtlar kurumaya bırakılır. İyice kuruduktan sonra da bir keski ile kenarlarından kesilerek çıkartılır. Daha sonra keskin bir oyma aleti ile kesilebilecek kalınlıktaki bu hazırlanan ve ince karton üzerine çizilen oyma desen, dikkatli bir şekilde kesilir.

Kâğıt oyma sanatının eski örneklerinden de görülebileceği gibi, oymalarda beyaz kâğıtlardan çok renkli, ahârlanmış veya çok defa iyi mührelenmiş kâğıtlar tercih edilmiştir. Bazı eski oyma süslerde ebru kâğıdından dahi yararlanılmıştır (Ünver, 2010: 281).

Türk katı' sanatında her türlü süsleyici motiften geniş ölçüde yararlanılmıştır. Bunlar arasında; oyma hüsni-i hat eserler, insan ve hayvan figürleri, geometrik ve gerçeküstü figürler, çiçek, buket ve bahçe tasvirleri uygulanan motif türlerinden bazılarıdır (Fotoğraf 3-4).

Fotoğraf 3. Süleyman imzalı 1865-66 tarihli armut formunda oyulmuş murakka (Çağman, 2014: 275).

Fotoğraf 4. Cambazzâde Osman, kapaklı karton kutu içinde katı' orman manzarası, 12x17 cm, TSMK H. 1924, 1724 (Atasoy, 2002: 84).

Tarihçi Gelibolulu Mustafa Ali tarafından H.995/M.1586 tarihinde yazılan, kitap sanatları ve dönemin ustalarından bahseden Menakıb-ı Hünerveran adlı eserin oymacılar bölümünde bu dalın ilk ve en bilinen temsilcilerinden biri olan Abdullah Kaatı ve babasının izinden giden oğlu Muhammed Dost Kaatı'dan bahseder. Şeyh Muhammed Dost'un öğrencisi Seng-i Ali Bedahşi ve hattat Mir Ali'nin oğlu Mevlana Muhammed Bakır'ın da bu sanatın seçkin üstadlarından olduğunu ifade eder (Mesara, 1998, s. 156). Âşık Çelebi, Meşairü's-şuara'da da Fatih Sultan Mehmed devrinin sonlarında adı duyulmaya başlayan ve İbrahim Paşa'nın veziriazamlığında üne kavuşmuş olan oymacı Efsancı Mehmet'in, döneminin en büyük katı' ustası olduğunu kaydeder. Osmanlı sanatında kâğıt oymacılığı en parlak dönemini Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşamıştır ve katı' sanatı bu dönemde tam anlamıyla bir sanat dalı olarak ele alınmıştır. Bunu Âşık Çelebi'nin verdiği bilgilerden anlayabiliriz (Çağman, 2002:33). Eski devirlerde Osmanlı-Türk kitap sanatları arasında faliyet gösteren musavvir, müzehhip, mücellit ve hattatlar kadar kâğıt ve deri oymacılar da sanat erbabından sayılırlardı. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde de oymacılardan bahsederek buna dair şu bilgileri vermiştir: "oymacı esnafı; 9 dükkân, 20 adamdır. Pirleri, şair Hasan oğlu Abdurrahman'dır. Peygamberin soyundan Kasım'ın sütkardeşidir. Mezarı Kudüs yakınlarında Taberistan şehrinde. Bunlar Hazerfan Çelebi'nin marifeti gibi marifetleri olan kimselerdir ki oydukları eserler sihir gibidir. Oymalar, kitapların içinde kutsal bir ruh gibi saklanır. Bu oymacılar, alaylarda tahtirevanlar üzerinde makas ile oyma yaparak ve kâğıt üzerine yapıştırarak geçerler" (Ünver, 2010:243). Evliya Çelebi'nin de bahsettiği gibi katı' sanatı, Osmanlı'nın sanat kültüründe gerek sarayda çalışan sanatkârlar kadar, çarşı ustaları ve dergâhlarda Mevlevi sanatkârlar ile de var olmuştur. 18. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir Mevlevi olan Derviş Hasan Eyyübî, Batı etkisiyle gelişen yeni sanat döneminin zevkini eserlerinde tam anlamıyla yansıtmıştır. Bu sanatkârlardan başka pek çok

bilinmeyen Mevlevi ustalarının bulunduğu aşikârdır. Mevlevi oymacılardan en bilinenleri; Bursalı Mevlevi Fahri Dede, Nakşi, Halazade Mehmet, Mehmet Bin Gazanfer ve Derviş Hasan Eyyûbî'dir. 18. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen, Mevlevi Derviş Hasan Eyyûbî imzalı, Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan kâğıt oymalı yazı çekmecesini bu sanatın çok çeşitli yerlerde kullanıldığını bizlere göstermektedir (Fotoğraf 5), (Ovalıoğlu, 2007:12; Altay, 2000: 10-12).

Fotoğraf 5. Derviş Hasan Eyyûbî, Katı' sanatı ile bezenmiş yazı çekmecesini, İç kapak ve ön yüzde katı' manzara, TSMK, 1720 (Çağman, 2014: 232).

Katı' sanatının 17. yüzyılın sonlarına doğru Batı sanatının etkisinde ortaya koyduğu eserlerde üçüncü boyut ile yapılan ve tercih edilen renk etkisi kolaylıkla görülür (Çağman, 2014: 205-206). Türk kitap sanatlarının ihtişamlı dönemleri 18. yüzyıl sonrasında gerileyerek, 19. yüzyılda bu alanda hiçbir ciddi eserin ortaya konulamaması bu sanat dalının da gerilemesine ve yok olmasına neden olmuştur (Mesara, 1998:17).

Fatih Albümü

İlk olarak "Mecma'u'l-Acâib" olarak isimlendirilen, daha sonra Süheyl Ünver tarafından Fatih Albümü olarak adlandırılan albümdür (Özçelik, 2020:46). Diğer bir adı Yakub Bey Albümü'dür. Türk katı' sanatının 15. yüzyıla ait önemli eserlerini barındırır. Akkoyunlu Türkmen sultanlarından Yakub Bey'in (1478-1490) sarayından toplanan eserlerin yer aldığı, Topkapı Sarayı Müzesi H2153 no'lu bölümde yer alan eser daha sonra İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler Koleksiyonu, Farsça yazmalar kısmına nakledilmiştir. Albüm; 29,5 x39,5 cm boyutlarındadır. Toplamda sağda ve solda iki sayfa olmak üzere toplam 132 sayfadır (Özçelik, 2020:46-48). Genellikle Fatih Albümü olarak adlandırılan bu albümün baş kısmında kâğıt oyma ile yapılmış yazı örnekleri, çeşitli hat örnekleri, süslemeler, semse formları, rumi kompozisyonlar, hayvanlar, doğa üstü yaratıklar ve son kısımlarında kâğıt oyma bezemelerle dolu katı' tekniğinde çalışılmış olan muhtemel kayın, meşe, ılgın ve nar ağaçlarının stilize edilerek oluşturulduğu ağaç tasvirleri bulunmaktadır (Morçay, 2014: 148). Albümde kâğıt oyma

eserler arasında çoğunlukta olanlar; ağaç veya ağaç gruplarıdır. Değişik biçim ve kompozisyonların denendiği bu eserler çeşitli büyüklüktedir. İncecik zarif dallar ve onları süsleyen yaprak, çiçek veya meyvelerden oluşan ağaçların tümü ileri bir form anlayışı ve üstün bir becerinin ürünleridir. Genellikle tüm albüm yaprağını değerlendirecek boyutlarda hazırlanmış olan bu eserlerin çoğunda ince gövdeli ağaçlar ve fidanların iç içe girerek oluşturduğu imgeler, ağaçların dibine yerleştirilen bitkiler, toprağın içine uzanan kökler ve dallara konmuş kuşlar vardır (Fotoğraf 6), (Çağman,2014:66).

Fotoğraf 6: Kâğıt oyma ağaçlar (Çağman, 2014: 66).

Bu çalışmalar; tek renk kâğıttan oluşan, sade fakat aynı zamanda detaylı ve ince işçilikli çalışmalardır. Oyma tasvirler; zeminde pembe, siyah, krem rengi kâğıt üzerine siyah, beyaz, kahverengi, yeşil vb. farklı renkte kâğıtlardan oluşmaktadır (Çağman, 1976:22). Karakoyunlu Türkmenlerinin ağaç kutsama inancı bu eserleri Karakoyunlu ya da Akkoyunlu Türkmenleri dönemine, yani 15. yüzyılın ortalarına ve kısmen ikinci yarısına tarihlendirmemize yardımcı olur. Bu eserler; kâğıt oyma sanatçılarının becerilerinin yanı sıra, kompozisyon ve renk açısından da yaratıcı güce sahip olduklarını bizlere kanıtlar (Çağman,2014:76). 15. yüzyılın sonlarında Timurlular Döneminde sanatın merkezi olan Herat'ta hazırlandığı tahmin edilen divanın 16. yüzyılda Osmanlı nakışhanesinde yenilediği ve tamir gördüğü tahmin edilmektedir. Katı' tekniğinde işlenen yazıların ve motiflerin ince ve kaliteli işçiliği ve başlı başına katı' bir eser olması, bu sanatın 15. yüzyılda ulaştığı noktayı göstermesi açısından önemlidir. Üzerinde Sultan 1. Mahmut ve müfettiş Derviş Mustafa'nın vakıf mühürleri bulunan albümün katı' örneklerinde imza ve tarih yoktur (Ölçer, 2002:218). Ancak sadece 143a sayfasında Herat'lı Abdullah Kâti'in "Şeyh Abdullah el-İmâmî" olarak imzasını attığı oyma bir şiir yer alır. Şiir; devrin ünlü şâiri

Abdurrahman Câmî (1414-1492) tarafından Akkoyunlu Sultânı Yakub Bey'e methiye olarak yazılmıştır (Fotoğraf 7), (Morçay, 2014: 148).

Fotoğraf 7. Abdullah-ı Kâtî (Şeyh Abdullah el-İmâmî imzasıyla), Oyma ta'lik hat, 143a (Morçay, 2014:160).

Albümde ayrıca; oyma ağaçlar ile birlikte aynı sayfalarda üç oyma hayvan tasviri bulunmaktadır. Bunlardan ikisi efsânevi bir yaratığı temsil eden çok başlı ve çok kuyruklu ejderha tasviridir. Bu yaratık 7 başlı olarak tasvir edilmiştir. 7 rakamı Türk mitolojisinde önemli bir sayıdır. Göğün katları, yedi gezegen ve 7 hanlar ile bağlantılıdır (Fotoğraf 8), (Bilgili, 2018:108).

Fotoğraf 8: Kâğıt oyma efsanevi yaratık ve oyma ağaçlar (Morçay, 2014: 158).

Bir diğer oyma ise, göçebe olarak yaşayan Türklerde hayatlarının önemli bir parçasını temsil eden, insanların yardımcısı ve yoldaşı olarak bilinen at tasviridir (Fotoğraf 9-10). Türkler için kutsal kabul edilen at; hızın, gücün, kahramanlığın ve vefanın da simgesidir. Yakut Türklerinde atın güneş

âleminden geldiğine inanılırdı. Atın kuyruğunu kesmek ve bağlamak da Göktürk dönemlerinden beri süre gelen bir gelenektir (Kalafat, 2013: 27-30). Bahsi geçen oymaların tamamı aharlı ince kâğıt ile tek kat çalışılmış ve sade bir fon üzerine yapılmış detaylı çalışmalardır. Genellikle tüm albüm yaprağını değerlendirecek boyutlarda hazırlanmış, birden fazla motifin yer aldığı çeşitli büyüklükteki çalışmalar bu albümde yer alır.

Fotoğraf 9. Kâğıt oyma at tasviri (Çağman, 2014:63).

Fotoğraf 10. Oyma ağaçlar ve at tasviri (Morçay,2014:156).

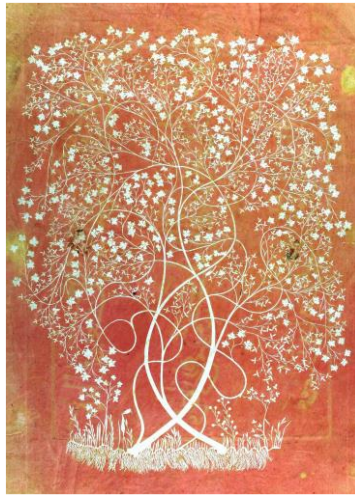
Batı Asya'da bereket ve verimlilik sembolü olan ağaç, uzun hayatın da sembolüdür ve bu ağaçların yanında ya da altlarında tasvir edilmiş olan hayali hayvanların, yılan ya da ejderhaların koruyucu olarak bilhassa kötü ruhlara karşı koruyucu bekçi oldukları görüşü kabul görmektedir (Fotoğraf 11). Ağacı koruyan ögeler, farklı kültürlerde farklı sembollerle de ifade edilmiştir (Öney, 1978:47). Bu anlamda kullanılan bir diğer koruyucu sembol de aslan motifidir (Oğuz, 1980:61).

Fotoğraf 11. Oyma efsanevî yaratık ve ağaçlar 189a (Morçay, 2014: 159).

Öney'e göre; hayat ağacı ile ilgili hayvan tasvirlerinin şaman inançlarından alındığı görülmektedir (1978:47). Şamanlarda ağaç, dünyanın merkezidir (Sözen, Tanyeli,2001:102). Hayat ağaçları, ejderhalar ve yılanlar tarafından korunur. Türklere ait ikonografik sanat eserlerinde hayat ağacının köklerinde ejderha ve yılan, tepesinde ve dallarında ise güneş kuşu olarak isimlendirilen kartal vardır (Bilgili, 2018: 175).

Türklerin evren düşüncesinde rakamlar göğün katlarını sembolize eder. Yeryüzü merkezinden tanrı katına yükselen ağaç dokuz dallıdır ve göğün en üst katını sembolize eder. Bazı ağaçların dal sayıları, göğün katlarını sembolize etmek üzere yedi, sekiz ve dokuzdur (Fotoğraf 12). Bu nedenle ağaçların yedi, sekiz ve dokuz kollu olduğu varsayılır. Orta Asya ve Kuzey Asya'daki Türk topluluklarında bulunan şaman inancında Gök Tanrı'nın yedi ve dokuz oğlundan söz edilir (Öney, 1978:47; Çoruhlu, 2000, 196).

Fotoğraf 12. Oyma ağaçlar, 194b (Çağman, 2014: 74).

Eski Türk kültüründe ağaçlar, ruhların gelip gittiği kozmik bir yoldur (Bilgili, 2018:110). Fatih albümünde de stilize edilmiş ağaçların çoğunluğu Türk inancında ulu ağaç olarak değer gören muhtemel kayın, ılgın, nar ve meşe ağaçlarıdır. Albümdeki ağaçların dal ve yaprak biçimlerini çeşitli ağaçlara benzetmek mümkündür. Olağanüstü incelik ve dikkatle oyulmuş bu örnekler geniş kavisler çizerek çınar ve sarmaşık cinsi yapraklarla sık bir şekilde donatılmışlardır. Oymalar arasında kök ile birleştirilmiş çeşitli bitki ve fidanlar bulunmaktadır. Oldukça stilize edilmiş ayrıntılı ağaçlar arasında kökleri ince bir gövde üzerinde yükselen dallar dikkat çekicidir. Ağaçlar oldukça stilize edilmiş ve ayrıntılı verilmiştir. Ağaç, çoğu kez hayvanlarla ve doğaüstü güçlerle çevrelenmiştir (Black ve Green, 2017: 216). Ayrıca bu albümde her ağacın tepesine kuş ya da kuşlar kondurulmuştur. Orta Asya inancında ağaçların tepelerinde ve çevrelerinde yer alan bu kuşlar şaman ruhları temsil etmektedir. Şamanlar hayat ağacı sayesinde gökyüzüne ulaşırlar ve inanışa göre şamanlar doğmadan önce kuş şeklinde ağaçta bulunurlardı. Dallar içine gizlenmiş bu küçük kuşlar büyük ihtimalle doğmamış şaman ruhlardır (Öney,1978:46). Kuşlar aynı zamanda hayat suyunu sunan öğelerden biridir (Oğuz, 1980:65). Kuşun ruhun simgesi olduğu, Türk kültür ve sanatının günümüze kadar gelen en eski eseri olan Orhun yazıtlarındaki ölümle ilgili ifadelerde de yer almaktadır (Çoruhlu, 2000:151). Doğu mitolojileri ve efsanelerinde sirenk, simurg, zümrüd, zümrüdü anka, tugral, anka-i mağrip, huma kuşu ve devlet kuşu olarak adlandırılan Anka kuşu; ömrünün sonuna kadar bahar ağacı yapraklarından yaptığı yuvasını ateşe verip kendini yakarak yeniden dünyaya gelir. Bu anlatıların birçok versiyonu vardır. İran mitolojisinde; simurg kaf dağında ruhun ölmezliğini simgeler. Simurg uçuşa kalktığında bilgi ağacının yapraklarını titretir ve bitkinin tohumlarının dökülmesine neden olur. Doğu ülkelerinin masallarında sıkça rastlanan bir hikâyeye olarak anlatılan kuş, yeniden yapılanmanın da bir sembolüdür. Anka kuşu kendini bulabilene ölümsüzlüğü bulmasına yardım eder. Kassit döneminde de sık olarak rastlanan kafası ters dönmüş bir kuş, tanrısal bir simge ve sıfattır (Back ve Green, 2017: 186), (Fotoğraf 13). Ruhun “kuş şekline girmesi” ifadesi anlatım olarak 8. yüzyıldan itibaren Türkçe kitabelerde geçer. Yine ruhun uçuşması ifadesi, 2. yüzyılda Çin kaynaklarında ve 13. yüzyılda Türk kaynaklarında belgelenir (Esin, 2001:53).

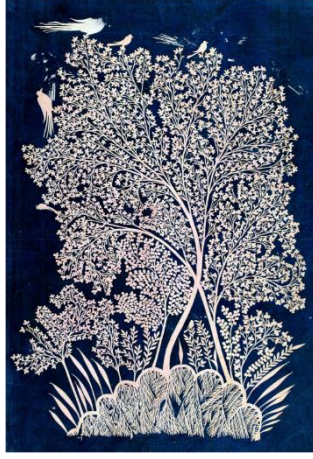

Fotoğraf 13. İbrelî ağaç grubundan bir örnek (Çağman,2014:76).

Fatih Albümünde bulunan bu ağaçlar; İslam mistisizminin ürünü olan soyutlaşmış doğa görüntülerindeki incelik, tüy gibi hafif görünümlü, bazen simetrik silüetlere sahip ağaçlardır. Mistik düşüncenin yarattığı ağaç, yalnız soyutlamadan kaynaklanan kültürel bir yaklaşımın sonucu olmalıdır (Çağman, 2014:80), (Fotoğraf 14-15-16-17-18-19).

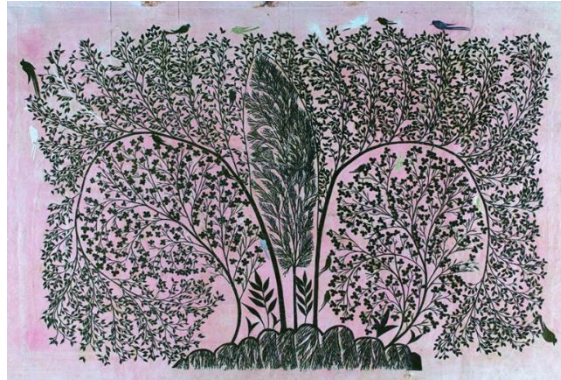
Fotoğraf 14. Dişi kâğıt oyma ağaç (Doğanay, 2012: 81).

Fotoğraf 15. Oyma ağaçlar, 187b (Çağman, 2014: 67).

Fotoğraf 16. Oyma ağaçlar (Çağman,2014:71).

Fotoğraf 17. Oyma ağaçlar, 183b (Morçay, 2014: 154).

Fotoğraf 18. Oyma ağaç betimlemesi (Çağman,2014:70).

Fotoğraf 19. Stilize edilmiş kâğıt oyma ağaçlar, 192a (Çağman, 2014:77).

Sonuç

Türk süslemeciliğinin tarihsel gelişimi; kendi köken, gelenek, yorum ve aynı zamanda İslam düşüncesine sıkı sıkıya bağlı kalması ile gelişimini sürdürmüştür. İslamiyet'in Anadolu'da iyice yerleşmesi, İslam sanatında figürün giderek azalması sonucunda yerini stilize bitki motiflerinin kullanımına bırakmıştır.

Kültürler, üretmiş oldukları birçok yapıtta sembolik anlatımlara başvururlar. Kültürler zaman zaman değişime uğrasa da bitkilerle sunulan sembolizmin sanatta yer aldığı görülmektedir. İnsanlığın yaşamını devam ettirebilmesi için en değerli kaynak olan bitkiler ayrıca görsel birer hazinedir. İnsanoğlu doğadan esinlenerek, toplumsal önemdeki kültürel sembol ve simge motiflerini, yetiştirdikleri sanatçılar aracılığıyla belgelemişler ve gelecek kuşaklara aktarmışlardır. İslam dünyasında seçkin bir yer bulmuş olan Türk kitap sanatlarında kullanılan ağaç, çiçek, yaprak ve

benzeri formlar üstün bir stilize anlayıştan doğmuştur. Farklı kültürlerde de sembolik anlam taşıyan, yaşam ve ölüm döngülerini betimleyen ağaç; Türk inanç dünyasında tanrısal bir varlık olarak kabul edilmiştir.

Kitap sanatlarımız; Türk toplumunun ince zevk ve beğenisini yansıtan önemli bir göstergedir. Günümüzde kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel kitap sanatlarından biri de katı' sanatıdır. Fatih Albümü'ndeki ağaç motifleri, Türk katı' sanatının en özel parçalarını oluşturur. İnsan ve bitki arasındaki bağın oldukça yaşamsal olduğu düşünüldüğünde, Türklerin inanç sisteminde önemli bir yere sahip olan ağaç kültürünün kitap sanatlarına yansması bunun doğal bir sonucudur. Bütün bu bilgiler ışığında; ölümsüzlüğü temsil eden, dün ve bugün hala devam eden ağaç kültürünün katı' sanatına yansıdığı en güzel örnekler Fatih Albümü aracılığıyla vurgulanmaktadır. Albümde büyük çoğunluğunu ağaç oyma örneklerinin oluşturduğu katı' eserler, Türk kültüründeki ağaç kültürünün önemini gözler önüne serer.

Sonuç olarak; sembolik değeriyle kültürel hafızada oldukça yer tutan ağaç inancının bir yansıması olan ve kitap sanatlarımız içinde önemli bir yeri olan katı' sanatının özgün eserlerini barındıran Fatih Albümü, kâğıt oyma eserleri ile kitap sanatlarının kültürel mirasını gelecek kuşaklara aktarımda önemli bir paya sahip olacaktır.

KAYNAKÇA

- Alp, Ö.K. (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya kültürel sembollere giriş*. Ankara: Eflatun Yayınları.
- Altay, M. (2000). *Geleneksel kaatı sanatı*. İstanbul: Ülker Yayınları.
- Arseven, C.E (1984). *Türk sanatı*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ayvazoğlu, B. (2004). *Güller kitabı "Türk çiçek kültürü üzerine bir deneme"*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Bilgili, N. (2018). *Türk mitolojisi. Türklerde yaradılış ve evren tasarımı*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Black, J.- Green, A. (2017). *Mezopotamya mitoloji sözlüğü, tanrılar ifritler semboller*. İstanbul: Köprü Yayınları.
- Boratav, N.P (2016). *Türk mitolojisi, Oğuzların Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin mitolojisi*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Can, Y.-Gün, R. (2015). *Ana hatlarıyla Türk İslam sanatları ve estetiği*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Çağman, F. (1976).15. Yüzyıl kâğıt oymacılık eserleri. *Sanat Dünyamız*, 3 (8), 22.
- Çağman, F. (2022). Katı'1. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25, 32-35, Ankara: TDV Yayınları.
- Çağman, F. (2014). *Katı'. Osmanlı dünyasında kâğıt oyma sanatı ve sanatçıları*. İstanbul: Aygaz Yayınları.
- Çelikbaş, Ö.E. (2018). Türk sanatında mistik bağlamda geometrik sembolizme genel bakış. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 55-56.

- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk mitolojisinin anahtarları*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Doğanay, A. (2012). Tezyinat. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41, 79-83, İstanbul: TDV Yayınları.
- Elpe, E. (2003). *Türk mitoloji ve sanatında ağaç*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ergun, P. (2012). *Türk kültüründe ağaç kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları
- Kafesoğlu, İ. (2003). *Türk milli kültürü*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Kalafat, Y. (2013). *Türk halk inanmalarından hayvan üslubunda mitolojik devridaim-1*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Y. - Turan, A. (2013). *Anadolu kültür coğrafyasında manevi mimarlar ve halk inanmaları*. Ankara: Berikan Yayınevi
- Mesara, G. (1998). *Türk sanatında ince kâğıt oymacılığı (katı')*. Ankara: Minpa Basımevi.
- Morçay, S. (2014). *Türk sanatında katı'*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Oğuz, B. (1980). *Mezar taşında simgeleşen inançlar*. İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.
- Ovalıoğlu, İ. (2007). *Arşivin rengi, Osmanlı belgelerinde ebru ve etiket*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi*, 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölçer, N. (2002). *Türk ve İslam eserleri müzesi*. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Dizisi.
- Öney, G. (1978). *Anadolu Selçuklu mimarisinde süsleme ve el sanatları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Örnek, S. V. (1971). *100 soruda ilkelerde din, büyü, sanat, efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Örnek, S. V. (1973). *Budunbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, B. (2020). *Fatih albümünde kullanılan baba nakkaş üslubu motiflerin çini sanatına yansımaları*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özkeçeci İ.-Özkeçeci, Ş. (2007). *Türk sanatında tezhip*. İstanbul: Seçil Ofset.
- Roux, J.P (2015). *Eski Türk mitolojisi*. (çev.: Musa Yaşar Sağlam), Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Sayılır, Ş. B. (2021). Türklerin ağaç ile mitolojik ve tarihi bağları üzerine bir değerlendirme. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3 (6), 187-198.
- Seçkinöz, M.-vd. (1986). *Süsleme resmi ve süsleme sanatları tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sözen, M. -Tanyeli, U. (2001). *Sanat kavram ve terimler sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Turancı, E. - Özgen, Ö. (2018). Türk kültüründe ağaç sembolizmi ve filmlere yansımaları. *Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Etkileşim Akademik Dergisi*, 1 (1), 154-171.
- Uygur, H. K.-vd. (2017). Bir kültürün son temsilcisi Mıksiye (Muşkiye) Nasra Şimmes Hindi ve ardında bıraktıkları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi-Azerbaycan Özel Sayısı*, 5 (11), 221-241.
- Üçer, M. (2019). *A. Süheyl Ünver atölyesi yorumuyla Türk kültür ve sanatında hayat ağacı*. İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Ünver, S. (2010). *Türk süsleme sanatları 2*, (hzl.: Gülbün Mesara ve Aykut Kazancıgil), İstanbul: İşaret Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

URL-1:

[https://www.academia.edu/36001040/T%C3%9CRK_MEZAR_TA%C5%9ELARIN_DA_BULUNAN_A%C4%9EA%C3%87_VE_%C3%87%C4%B0%C3%87EK_MOT%C4%B0FLER%C4%B0N%C4%B0N_SEMBOL%C4%B0K_K%C3%96KEN%C4%B0_HAYAT_A%C4%9EACI_VE_CENNETTE_DO%C4%9EU%C5%9E_%C4%B0NANCI_%C4%B0LE_SEK%C4%B0Z_K%C3%96%C5%9EEL%C4%B0_YILDIZ_MOT%C4%B0F%C4%B0_\(Erişim: 05.05.2023\).](https://www.academia.edu/36001040/T%C3%9CRK_MEZAR_TA%C5%9ELARIN_DA_BULUNAN_A%C4%9EA%C3%87_VE_%C3%87%C4%B0%C3%87EK_MOT%C4%B0FLER%C4%B0N%C4%B0N_SEMBOL%C4%B0K_K%C3%96KEN%C4%B0_HAYAT_A%C4%9EACI_VE_CENNETTE_DO%C4%9EU%C5%9E_%C4%B0NANCI_%C4%B0LE_SEK%C4%B0Z_K%C3%96%C5%9EEL%C4%B0_YILDIZ_MOT%C4%B0F%C4%B0_(Erişim: 05.05.2023).)

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / *The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*